

AMASYA VE YÖRESİNE AİT BİRKAÇ SÖZCÜK ÜZERİNE

Sibel MURAD* - Esra GÜNEŞ**

Özet

Ülkemizde ağız çalışmaları 19. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Bugüne kadar birçok Türkolog ve araştırmacı tarafından bölge, il, ilçe ve yöre ağızları hakkında bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Ağız sınıflandırmalarında Batı grubu ağızları içerisinde yer alan Amasya ağızı, bugüne kadar üç yüksek lisans tezi, iki bitirme tezi, bir kitap ve bir makaleye çalışma konusu olmuştur. Yapılan bu çalışmalar daha çok metin derleme ve yazıya aktarımı ve metinler üzerinde yapılan ses-şekil bilgisi incelemelerinden oluşmaktadır. Yapılan çalışmaların sadece birkaçında sözlük bölümü bulunmaktadır. Çalışmalarda derlenen sözcüklerle ilgili değerlendirmelere pek rastlanılmamaktadır. Bu çalışmada Derleme Sözlüğü'nde ve Amasya ağızıyla ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalarda bulunmayan veya farklı anlamlarda kullanılan Amasya ve yöresinden derlediğimiz *horā çir-*, *basuruklu*, *parla-*, *gıcırdamaz gağni*, *bamyanın oynası*, *bekçe git-*, *yélik-*, *kepir / keper/kepür / keperük*, *ağşamaştāni / sabahaştāni / ağşamaştā / sabahaştā* gibi birkaç sözcük ve söz öbeği üzerinde değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Anadolu Ağızları, Amasya Ağızı, Amasya ve Yöresi Ağızları, Derleme.

ONE A FEW WORDS BELONGING TO AMASYA AND IT'S REGION

Abstract

The dialect studies in our country have been carried out since 19th century. Until today, many Turkologists and researchers have made scientific studies about the region, province, district and local dialects. Amasya dialect, which is a dialect of Western group in terms of dialect classifications, has been the subject of three master's theses, two graduation theses, one book and one article. These studies are mostly composed of text compilation and transcription, and sound-figure information studies on texts. Only a few of the works carried out have a dictionary section. There are few evaluations about the words that are collected during the studies. In this study, we will make evaluations on some words such as *horā çir-*, *basuruklu*, *parla-*, *gıcırdamaz gağni*, *bamyanın oynası*, *bekçe git-*, *yélik-*, *kepir/keper/kepür/keperük*, *ağşamaştāni/sabahaştāni/ağşamaştā/sabahaştā* which have not been present in the eclectic dictionary, have not been used in previous studies or have been used in different meanings.

Key Words: Anatolian Dialects, Amasya Dialect, Amasya Region Dialect, Copula.

Giriş

Türkiye'de ağızlar üzerine yapılan sınıflandırma ve inceleme çalışmaları 19. yy.'da başlamıştır. Bu sınıflandırma çalışmalarının ilki 1896 yılında İgnos Kúnos tarafından

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Amasya / TÜRKİYE, el-mek: sibel.murad@amasya.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0175-7702>

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Amasya / TÜRKİYE, el-mek: esraagns@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0053-3611>

yapılmıştır. Yabancılar tarafından yapılan sınıflandırma çalışmalarının en önemlilerinden biri Piet Kral tarafından 1980 yılında hazırlanmıştır. Ağızlarla ilgili çalışmalar ülkemizde ise 1940 sonrasında başlamıştır (Karahan,2014: IX).

Derlemeler, halk tarafından kullanıldığı halde ölçünlü dilde bulunmayan yöresel dil unsurlarının tanıtılmasını amaçlayan çalışmalardır. Bu çalışmalar 1932 yılında Türk Dil Kurumu Derleme Kolu tarafından yapılmaya başlanmış ve 1951-1983 yılları arasında Türk Dil Kurumu Derleme ve Tarama Kolu tarafından yürütülmüştür. 1983'ten itibaren Türk Dil Kurumu Ağız Araştırmaları Bilim ve Uygulama Kolu tarafından devam ettirilen derleme çalışmaları Türkçenin söz varlığına büyük bir katkı sağlamaktadır. Bugüne kadar yüzlerce sözcük/söz öbeği kaydedilmiştir.

Yapılan derleme çalışmaları içerisinde bölgesel ağız özelliklerini ortaya koyanlar olduğu gibi sadece belirli yerleşim yerlerini kapsayanlar da vardır². Ayrıca ağız çalışmalarını ses ve şekil bilgisi açısından inceleyen birçok çalışma da bulunmaktadır³.

Bugüne kadar yapılan ağız araştırmalarında farklı yöntem ve teknikler kullanılmıştır. Zaman içerisinde gelişen ve değişen imkânlar vasıtasıyla günümüzde ağız çalışmalarıyla ilgili çok daha doğru verilere ulaşılabilmektedir.

Ağız özellikleri bazen aynı bölge içinde bile farklılıklar barındırmaktadır. Zaman olgusu ve çalışma imkânlarının çeşitlendiği ve geliştiği düşünüldüğünde ağız çalışmalarının belli aralıklarla yapılacak derleme çalışmalarıyla yeniden güncellenmesi, kullanımdan kalkmış veya daha önce kullanımına rastlanmamış sözcük / söz öbeklerinin tespit edilmesi sağlanacak ve bu sayede varsa yaşanan anlam değişimleri ortaya konulacak, derleme sözlüğüne ve ağız çalışmalarının söz varlığına ilaveler yapılabilecektir.

Amasya ve yöresi ağızları ile ilgili şimdiye kadar sekiz bitirme çalışması⁴ yapılmıştır (Gülensoy-Alkaya, 2011: 326). Bitirme çalışmalarının yanında Amasya merkeze bağlı Aydıncı Ağızı, Yusuf Avcı (1988), Suluova Ağızları, Tevfik Pekacar (2003) ve Amasya Merkez Ağızı, Ebru Silahşör (2011) tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Avcı'nın (1988) ve Pekacar'ın (2003) çalışmalarında ses bilgisi, şekil bilgisi ve sözlük bölümleri bulunmaktayken, Silahşör'ün (2011) çalışmasında şekil bilgisi ve sözlük bölümü bulunmamaktadır.

Amasya ve yöresi ile ilgili yapılan son çalışma 2012'de Mehmet Dursun Erdem ve Ebru Silahşör tarafından hazırlanan "Amasya ve Yöresi Ağızları"dır. Çalışmayla ilgili <https://groups.google.com/forum/#!topic/turk-tarihciler/5wgUVeTqxRk> adresinden bilgi sahibi olabilmekteyiz. Buradan edindiğimiz bilgilere göre Erdem ve Silahşör tarafından Amasya'nın

² Ahmet Caferoğlu, Anadolu Ağızlarından Toplamalar, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994; Zeynep Korkmaz, Nevşehir ve Yöresi Ağızları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1963; Efrasiyap Gemalmaz, Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995; Tuncer Gülensoy, Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988; Gürer Gülsevin, Uşak İli Ağızları (Dil Özellikleri-Metinler- Sözlük), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.2002; Tuncer Gülensoy-Ebulfez Kuluyev Amanoğlu-Paki Küçükler, Nahçıvan Ağızı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009 bu çalışmalardan birkaçıdır.

³ Ahmet B. Ercilasun, Kars İli Ağızları: Ses Bilgisi, Gazi Ü. Yay., Ankara, 1983, s. 45-46; Ahmet Buran, Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996; Ahat Üstüner, Anadolu Ağızlarında Sıfat-fiil Ekleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000 bu çalışmalara örnek olarak verilebilir.

⁴ Amasya ve yöresi ile ilgili yapılan bitirme tezleri şunlardır: Ebru Çelik, Amasya-Eraslan, Ebemü, Deveci Ağızı, F. Ü. Türk Dili mez. Tezi, Elazığ 1999; Hikmet Aksoy, Gümüşhacıköy Ağızı, A. Ü. DTCF Türk Dili mez. Tezi, Ankara 1976; Haydar Deligöz, Gümüşhacıköy Ağızı, Atatürk Ü. Türk Dili mez. Tezi, Erzurum 1972; Cemil Geçmen, Amasya-Gümüşhacıköy Ağızından Derlemeler ve Dil Özellikleri, İ.Ü Türk Dili mez. Tezi, İstanbul 1974; Rüştü Kılıçarslan, Bir Halk Hikayesinde Gümüşhacıköy Ağızı, Atatürk Ü. Türk Dili mez. Tezi, Erzurum 1970; Kemal Vidinlioğlu, Gümüşhacıköy Ağızı, A. Ü. DTCF Türk Dili mez. Tezi, Ankara 1973; Erhan Kaya, Merzifon ve Yöresi Folkloru ve Ağızları, A. Ü. DTCF Türk Dili mez. Tezi, Ankara 1971; Ömer Celep, Amasya İli Taşova İlçesi Çamköyü, Sepetlioba, Karabük, Dörtöl ve Yerkozlu Köyleri Ağızı, Atatürk Ü. Türk Dili mez. Tezi, Erzurum, 1981.

373 yerleşim biriminden 262 farklı kayıt alınmış, bu kayıtlar çeviri yazı işaretleriyle metin haline getirilmiş ve metinler üzerinde ses-şekil incelemesi yapılmıştır. Yine yukarıda verdiğimiz adreste yer alan bilgilerde derleme çalışmalarına devam edildiği için bu eserde bir sözlük çalışmasının yapılmadığı belirtilmiştir. Bahsi geçen bu kapsamlı çalışma 2012’de sınırlı sayıda basılmış olup tekrar basılmamıştır. Bundan dolayı esere ulaşma imkânımız olmamış ve çalışmamızda bu eserden yararlanılamamıştır.

Amasya ağızıyla ilgili yapılan yukarıda bahsettiğimiz çalışmalar dışında Sadi Hıncal Nakiboğlu’nun (2017) “Amasya, Çorum, Tokat İlleri Ağızlarında Kullanılan Bir Seslenme Edatı: “Hêri” adlı makalesi bulunmaktadır.

Biz de bu çalışmamızda Amasya merkez ve Göynücek ilçelerinden derlediğimiz birkaç sözcük ve söz öbeği üzerine değerlendirmelere yer vereceğiz.

Derlediğimiz sözcük ve söz öbekleri, Amasya ile ilgili yapılmış merkeze bağlı Aydınca Ağzı (Avcı,1988), Suluova Ağızları (Pekacar, 2003) ve Amasya Merkez Ağzı (Silahşör, 2011) adlı yüksek lisans tez çalışmalarında ve Amasya’ya komşu iller olan Çorum, Tokat ve Yozgat ağızlarıyla ilgili yapılan çalışmalarda, Derleme Sözlüğü’nde, Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü’nde, Tarama Sözlüğü’nde, Büyük Türkçe Sözlük’te, Dîvânu Lugâti’t-Türk’te aranmıştır. Çalışmamızda madde başı olarak veya Amasya ve yöresinde kullanılan anlamlarıyla bu sözlüklerde ve çalışmalarda bulunamayan sözcük ve söz öbeklerinin Amasya’da derlendikleri yer, derlemenin yapıldığı kaynak kişilerin ad ve yaş bilgisi ve sözcük/söz öbeklerinin anlamları verilmiştir. Ayrıca derlenen sözcük/söz öbeklerinin varsa, çevre illerdeki yakın veya farklı kullanımlarından bahsedilerek bunlar hakkında bazı değerlendirme denemelerimiz sunulmuştur.

horâ çir-: Söz öbeği Amasya merkeze bağlı Çiğdemlik köyünde “evlendirmek” anlamında kullanılmaktadır. *horâ* sözcüğü GTS’de “Rum. a. (*ho’ra*) Birçok kişi tarafından el ele tutuşarak oyun müziği eşliğinde oynanan bir halk oyunu”, DS’de “El ele tutuşarak halka şeklinde oynanılan bir çeşit oyun (*Merzifon-Ama.) (c. III, 2009: 2408)” anlamlarında karşımıza çıkmaktadır.

çirmek sözcüğünün karşılığı olarak TTAS’de “çığırmaq, bağırmaq” anlamları verilmiştir. Yine TTAS’de “çağırmaq, davet etmek” anlamlarında kullanılan “çığırmaq” sözcüğü bulunmaktadır.

horâ çirmek söz öbeği taradığımız sözlüklerde ve Amasya’ya yakın iller olan Tokat, Yozgat ve Çorum ağızlarıyla ilgili yapılan çalışmalarda bulunamamıştır.

Benzer anlamda Çorum Ağzı Sözlüğü’nde (Gösterir, 2015:204) “bağırmaq” anlamında kullanılan *horîmek* sözcüğüne rastlanılmıştır.

TTAS’de *hora* sözcüğüyle kurulmuş “hora depmek, hora tepmek, horan tepmek” söz öbekleri için “el ele tutuşarak halay çekmek”, “halay oynamak” karşılıkları verilmiş ve *horan tepmek* söz öbeği “el el tutarak horan oynamak (*Merzifon ve köyleri –Ama.; *Tirebolu, Nefsiköseli *Görele- Gr.) (c. III, 2009: 2410)” anlamları dışında “oyun, halay” anlamındaki *horâ* sözcüğü ile kurulan başka bir söz öbeğine rastlanmamıştır.

horâ çirmek söz öbeğini derlediğimiz Amasya merkez Çiğdemlik köyünden Neriman Elik (60), *-Biri çocuğunu horâ çirmiş.-* cümlesini aktarırken *horâ* sözcüğünün “evlat” anlamına ve *çirmek* sözcüğünün de “bir işi sonuca ulaştırmak, bir işi nihayete erdirmek” anlamına geldiğini belirtmiştir.

Kaynak kişinin aktardığı *-biri evladını horâ çirmiş-* ifadesinde zaten evlat sözcüğünün bulunmasından hareketle *horâ* sözcüğünün evlat anlamına gelemeyeceği düşünülmektedir. Büyük ihtimalle söz öbeğinde geçen *horâ* “oyun, halay” ve *çir-* “çağırmaq, davet etmek” anlamlarında kullanılarak *horâ çir-* söz öbeğinin “oyuna davet etmek, halaya çağırmaq” yani

“düğün yapmak, eğlence düzenlemek ve düğün eğlencesine davet etmek” karşılıklarında kullanıldığı ihtimali düşünülmektedir.

basuruklu: Amasya merkeze bağlı Sıracevizler (eski adı Yördenik) köyünde Ferdane Ertürk’den (76) derlediğimiz sözcük “ağırbaşlı, hanımefendi” anlamında kullanılmaktadır. Sözcüğün bu şekildeki ve anlamındaki kullanımına sözlüklerde rastlanılmamıştır.

TTAS’de ve Çorum Ağzı Sözlüğü’nde (Gösterir, 2015: 32) *basırak*, “basınç, ağırlık” ve *basırık*, “gizli, kapalı yer, hücre” anlamlarıyla geçmektedir.

DLT’de *basruk* sözcüğü karşılığında “basrık, baskı (Atalay, 2016: 466)” anlamlarına rastlanmıştır.

Sözcüğün “ağırlık, basınç” anlamlarından mecaz anlam kazanarak “ağırbaşlı, hanımefendi” anlamında bir sıfat olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

parla-: Sözcük, Amasya Göynücek’te “birinin arkasından hızlıca koşmak; aniden harekete geçmek (Kaynak kişi: Dilek Köksal-47)” anlamlarında kullanılmaktadır.

GS’de 1. Güçlü bir ışık çıkarmak, ışık saçmak. 2. Bir ışık kaynağından gelen ışınları yansıtma. 3. Tutuşup alev çıkarmak. 4. mec. Mevkisi yükselmek. 5. mec. Ün, san kazanmak, herkesçe tanınmak. 6. mec. Birdenbire öfkelenmek. 7. mec. Ortaya çıkmak; DS’de “uçmak”, “odunu yarmak, parçalamak (c. V, 2009: 3399)” anlamları bulunan sözcüğün farklı bir anlamına rastlanmamıştır.

Çorum Ağzı Sözlüğü’nde *parlama* sözcüğü karşılığında “herhangi bir nedenle atların denetimden çıkması (Gösterir, 2015: 310)” anlamı yer almaktadır.

Amasya’da “birinin arkasından hızlıca koşmak” anlamında kullanılan sözcük, büyük ihtimalle “uçmak”, “aniden harekete geçmek” anlamlarından “uçar gibi hızlı koşmak” anlamı kazanmış olmalıdır.

gıncırdamaz gağni: Söz öbeği, Göynücek’te ve Amasya merkez Kayrak köyünde “1. tembel, ağır iş yapan, eli ağır, yavaş, hantal. 2. hiçbir şeye aldırılmamak” anlamlarında kullanılmaktadır (Kaynak kişi: Fadime Asil-59, Ünzile Aslan-45, Hanife Türkmen-80).

Söz öbeğine DS’de rastlanmamıştır. BSTS / Zanaat Terimleri Sözlüğü’nde *gıncırdaklı kağni* için “Tekerleri, üzerine kömür ve yağ sürülmüş dingili ile birlikte dönen kağni.” anlamı verilmiştir.

TTAS’de *gıncırdaklı olmak* söz öbeğinin anlamı karşılığında “Lafi, sözü dinlenir olmak.” açıklaması yapılmıştır.

Amasya’da kullanılan *gıncırdamaz gağni* söz öbeğinin “hiçbir şeye aldırılmamak” anlamı, *gıncırdaklı olmak* yani “lafı, sözü dinlenir olmak” söz öbeğinin olumsuz şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. *gıncırdamaz gağni* söz öbeğinin “tembel, yavaş iş yapan” anlamının ise *gıncırdaklı gağni* söz öbeğinin “çalışan, işleyen, ses çıkaran kağni” anlamlarını çağrıştırdığı düşünüldüğünde *gıncırdamaz gağni*’nin bu anlamının *gıncırdaklı kağni*’nin karşıtını ifade ettiği ve benzetme yoluyla kinayeli bir anlam kazandığı düşünülmektedir.

bamyanın oynası: Göynücek’te Ünzile Aslan (45) tarafından “bamyaya gibi çiçek açan ama taneleri olmayan, yani bamyaya vermeyen bir bitki” olarak tarif edilen bu bitki Amasya merkezde daha çok Göynücek taraflarında yetişen “dikenli olan, kara bamyaya (Kaynak kişi: Hüdase Özen-75)” olarak bilinmektedir.

Bu söz öbeğinin bir benzeri olarak yine Göynücek’te “nanenin oynası” kullanımına rastlanmıştır. Söz öbeği ilçede “naneye benzeyen, ancak nane gibi kokmayan bir ot” anlamına gelmektedir.

TTAS'de “sevgili, mahub” anlamlarına gelen *oynaş* sözcüğüyle oluşturulan bu söz öbeği, “bamyaya eş olmayan fakat bamyanın bir benzeri, taklidi olan, bamyaya benzeyen” bir bitki adı olarak karşımıza çıkmaktadır.

bekçe git-: Söz öbeği Amasya merkezde “hızlı gitmek” anlamında kullanılmaktadır (Hanife Türkmen-80, Kayrak köyü).

bekçe / pekçe sözcüğünün kökü olan “bek” için DS'de I. Sert, katı, sağlam, kuvvetli, bek (berk) hızlı olarak çabuk (Çeltek, *Yeşilova- Brd.; *Zile- To.; *Mesudiye köyleri- Or.; Hasanoğlan- Ank.) (c. I, 2009: 600) anlamları bulunmaktadır.

pek sözcüğüne kuvvetlendirme anlamı katan +ÇA ekinin getirilmesiyle sözcük “iyice, sağlamca” gibi bir anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla *bekçe git-* söz öbeğinden anlaşılan “iyice gitmek; gidilecek yere çabuk ve hızlı gitmek”tir.

yeliş-: Sözcük Göynücek'te “aşırı heyecanlanmak, kendini kaybetmek (Kaynak kişi: Fadime Asil-59)” ve “ortadan kaybolmak; oyalanmak” *-Yelikmeden gel!*- (Kaynak kişi: Dilek Köksal-47) anlamlarında kullanılmaktadır.

TTAS'de sözcük “1. Şımarık, yaramazlık yapmak. 2. Oynamak. 3. Deve oynamak. 4. İvecenlik yapmak. 5. Aşermek. 6. Gövde, üşüyerek sızlamak. 7. Şımarık davranmak. 8. Şımarık (Çayağzı), krş. yelişmek; DS'de “yel gibi koşmak (c. VI, 2009: 4821)” ve TS'de “yel gibi koşmak (c. VI, 2009: 4500) anlamlarıyla yer almaktadır.

Sözcüğün “şımarık, yerinde duramamak” anlamlarından, ruh durumundaki hareketliliği ifade eden bir yan anlam kazanarak “aşırı heyecanlanmak, için kıpır kıpır olması” durumları için kullanıldığı söylenebilir. Aynı zamanda “oynamak veya yel gibi koşmak” anlamlarından hareketle “ortadan kaybolmak; oyalanmak” anlamlarına karşılık geldiği düşünülmektedir.

kepir/keper/kepur/keperük: *kepir* sözcüğüne DS'de “yağmurdan sonra toprağın yapışkan durumu”, “çamurlu, çorak toprak”, “kırmızı toprak”, “beyaz toprak”, “kara toprak”, “toz”, “sürülmüş tarla” “bodur ağaç”, “saban demirlerini oluklamak için kullanılan araç (c. IV, 2009: 2750)” gibi anlamlar verilmiştir.

Sözcüğün Amasya'daki kullanımları DS'de “kurumuş, katılaşmış çamur (*Merzifon, Göynücek-Ama.)”; “yara kabuğu (Göynücek- Ama.)” anlamlarıyla yer almaktadır.

Sözcüğün kökü olan *kebi-* ve *kebir-* için DLT'de *-Ton kebedi: Elbise kurudu.*- örneği verilerek sözcük için “Bir şeyin bazı yerlerinin kuruması (Atalay, 2006: 57)” açıklaması yapılmıştır.

TTAS'de *kepir-* fiilinin karşılığında “bayatlamak”, *keper-* fiilinin karşılığında “1. Dövülen tahılın ince kabuğu, zarı çıkmak. 2. Tazeliğini kaybeden meyve susuz kalmak, kepeklenmek. 3. Meyve yumuşamak, olmak; yumuşamak, gevşemek” anlamları bulunmaktadır.

Amasya merkeze bağlı Karasenir köyünden Hüdase Özen (75), kırmızı, olgun elmalar için *keperük* sözcüğünün kullanıldığını aktarmıştır. Sözcüğün *keper / kepir / kepur* şekilleri “elmanın çürümeğe yaklaşması, tatlanıp yumuşaması” durumları için kullanılmaktadır.

keper, kepir, kepur, keperük sözcüklerinin Amasya'da kullanılan anlamı taranılan sözlüklerden sadece Çorum Ağzı Sözlüğü'nde *keperük* olarak karşımıza çıkmıştır: “suyu çekilmiş meyve (Os.)” (Gösterir, 2015: 239). Yine aynı kaynakta *kepir* için “verimsiz, kırıç toprak” ve *kepur* için “yağmurdan sonra toprağın yapışkan durumu (Gösterir, 2015: 240)” karşılıkları verilmiştir.

Amasya-Göynücek'te *kepirilen-* fiili Fadime Asil'in (59) belirttiğine göre “Bir cismin kavlaması yani kabarıp dökülmesi, soyulması. 2. Bataklığın kuruması. 3. Tarlada toprağın

yüzünün çizgi çizgi olması, kuruması” anlamına gelmektedir. Bu anlamıyla sözcük, DS’deki “yara kabuğu (Göynücek- Ama.)” anlamıyla benzerlik göstermektedir.

Göynücek’te kaynak kişi Arif Asil’in (60) aktardığına göre *kepir* “elmanın yüzünün yumuşaması” anlamına gelirken; *kepert-* ise “ham elmaların ikisini birbirine vura vura yumuşatmak” anlamına gelmektedir. Buradan hareketle zaman içinde “içi yumuşamış, geçmiş elma” için *kepir* sözcüğü sıfat olarak kullanılmış ve *kepir elma* söz öbeği ortaya çıkmıştır.

Sözcüğün benzer anlamları taranan sözlüklerde kısmen de olsa bulunmuş ancak sözcüğün *keperük* şekline taranan hiçbir sözlükte rastlanmamıştır. Ayrıca *keper*, *kepir*, *kepir*, *keperük* sözcüklerinin hepsi Amasya’da “içi geçmiş, yumuşamış elma” anlamına gelmekteyken bu sözcükler taranan sözlüklerin hepsinde farklı anlamlarla karşımıza çıkmıştır.

aşşamaştāni / sabahaştāni / aştamaştā / sabahaştā: Amasya’da “-A kadar/ dek, -IncA(y)A kadar/dek” anlamlarında kullanılan isimlere ve fiillere eklenen -AşDĀ, -AşDĀnI yapısı *aştamaştāni*, *sabahaştāni*, *aştamaştā*, *sabahaştā*, *geleştēni*, *geleştē* (Kaynak kişiler: Fadime Asil-59, Ünzile Aslan-45, Hanife Türkmen-80) örneklerinde görüldüğü üzere Amasya’da farklı şekillerde seslendirilmektedir. Aşağıda bu yapının oluşumu hakkında bugüne kadar yapılmış çeşitli değerlendirmelerle ilgili bilgilere yer verilmiştir.

-İş eki, Ergin (1989: 177) tarafından iş ifade eden fiil isimleri yapan ek olarak tanımlanmıştır. Banguoğlu (1986: 261) tarafından “Yatık fiil olarak geniş bir kullanışı vardır. Bunlar kılış adı olarak özellikle “kılışın tarzı” anlamı taşırlar.” ifadesiyle açıklanmıştır. Anadolu ağızlarında fiilden iş isimleri yapan -İş ekinden genişleyerek kullanılan zarf-fiil ekleri, daha çok zaman bildirirler. Bu ekler işlevleri bakımından günümüzde -r/-mAz, -ArAk, -dİğI zaman, -dİlkçA, -rkAn zarf-fiil eklerine ve yapılarına benzerler. Bu ekler Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz ağızları dışında birçok bölgede rastlamak mümkündür (Karahan, 1996: 216).

Bu eklerden biri olan -IncAyA kadar anlamındaki -ışdağa /-ışdeğe şekli deği > tegi edatından kalıplaşarak oluşmuştur: *bileşdeğe* (Karahan, 1996: 229). Bu zarf-fiil eki, Amasya, Gümüşhacıköy ilçesinde *Yarım senin yolunu / Öleşdeğe gözlerim* şeklinde örneklenmiştir (Taşçı, 2003: 394).

Aynı anlama gelen ve -İş isim-fiil ekinden genişleyen bir başka zarf-fiil eki de -ışdağan / -ışdeğen ekidir. Bu ek de -İş eki ile değin < tegin edatından oluşmuştur: *gelişdeğen* (Karahan, 1996: 229).

-IncAyA kadar anlamında kullanılan bir başka zarf-fiil eki de -İşDĀnI’dır. Bu ek de yine yukarıdaki diğer örneklerde olduğu gibi -İş eki, değin edatı ve -i pekiştirme ekinden oluşmuştur: *gelişdāni* (Karahan, 1996: 229).

Demir (2006: 213), -aşdane / -ışdane ekine Tokat ve yöresini kapsayan çalışmasında bir kez, kendisinden önce yapılan çalışmalarda iki kez tesadüf edildiğini ve ekin -ışdani biçiminin Aybastı’da bir kez tespit edildiğini ifade eder. Karahan (1996: 229)’ın tespitine katılan Demir, ekin -ış/-iş değin ile -i pekiştirme ekinden oluştuğunu söyler ve *bu çocün eli boşa çıkacak. doruldum ki bu çocuk ağıl balık olanaşdane bobasının damını ellemesinner, eline gelsin deyin.* örneğini verir.

Karahan’ın (1996: 229), Taşçı’nın (2003: 394), Pekacar’ın (2003: 97) ve Silahşör’ün (2011: 245, 300, 342) çalışmalarında yer alan *bileşdeğe*, *öleşdeğe*, *gelişdeğen*, *gelişdāni*, *geleşdāni*, *biteşdāni*, *keseşdāni*, *yeleşdāni*, *gideştāne*, *oluştāne*, *gétirıştāne*, *geleştā* örneklerine göre bu yapı Karahan’ın ifade ettiği gibi fiil köküne gelen -İş isim-fiil ekinden genişleyerek deg/değın edatlarıyla, bazen de -I veya -A pekiştirme ekinin getirilmesiyle oluştuğu şeklinde açıklanabilir. Ancak Demir’in (2006: 213) verdiği *olanaşdane* örneğinde ol- fiil köküne gelen -An sıfat-fiil ekiyle iki fiilimsi ekinin üst üste geldiği görülmektedir.

Fiil köküne -İş isim-fiil ekinin gelmesi ve deg/değın edatlarıyla birlikte zarf-fiil işlevi kazanan -İşDĀnI / -AşDĀnI yapısı *bileşdeğe*, *öleşdeğe*, *gelişdeğen*, *gelişdāni* örneklerinde -

IncA(y)A kadar/dek anlamı katmaktadır. Ancak *olanaşdane*, *aşşamaştā* örneklerinde isimlere ve isim kalıbına taşınmış sözcüklere +A kadar/dek olarak geldiği görülmektedir. Bu ek, Türkiye Türkçesinde bugün kullandığımız *gelinceye kadar* gibi örneklerde –IncA zarf-fiil eki ve yönelme ekiyle bu anlamı verirken, *gelene kadar*, *akşama kadar* örneklerinde isme gelen +A yönelme eki ve kadar/dek edatlarıyla bu anlam sağlanmaktadır.

Bir başka nokta da söz konusu yapının Amasya ile ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalardan sadece Pekacar'ın (2003: 97) çalışmasında isimlere gelen iki örneğinin bulunmasıdır. Pekacar, fiillere gelen ve gelmesi gereken bu ekin isimlere geldiği iki örnek vermiştir: *guleşdāne* < *güreşdane* “*güreşe kadar*”, *guneşdāni* “*güne kadar*”.

Derlediğimiz *aşşamaştāni*, *aşşamaştā*, *sabaşaştāni*, *sabaşaştā*, *okulaştā*, *okulaştāni* örneklerinde yukarıda izah etmeye çalıştığımız ikinci durum söz konusudur.

Aşşamaştā, *sabaşaştā* gibi kullanımları –İş isim-fiil eki ve deg/değın edatı oluşumuyla açıklamak isimlerin, isim-fiil eki alamama durumundan dolayı mümkün gözükmemektedir.

Dolayısıyla -IncA(y)A kadar/dek anlamında kullanılan yapının fiil köklerinde kullanılan örnekleri Karahan'ın izahıyla örtüşmektedir: *Gel-iş/eş deg/değın (-i)*.

Ancak yine +A kadar/dek anlamında isimlerde kullanılan örneklerinde –İşDĀ / -AşDĀ yapısındaki isim-fiil eki olan –İş ekinin isme gelmesi mümkün değildir. Bu, ancak isimden sonra gelen –İş isim-fiil ekini almış bir fiilin düşmesiyle kalıplaşmış veya fiillere getirilen –İş isim-fiil ekinin deg/değın edatıyla birleşerek zamanla örneksime yoluyla isimlere de getirilmesiyle gerçekleşmiş olabilir: *akşam+a [gel}(i)ş deg/değın (-i)* ya da *olana {var}(i/a)ş deg/değın (-i)*.

Bir diğer ihtimal ise bu yapının “geçmek, yüksek, uzak veya geçilmesi güç bir yerin öte yanına geçmek” anlamlarına gelen “aş-” fiiline gelen –A zarf fiil eki ve kadar anlamına gelen değın edatıyla kalıplaşmış bir ek olabileceğidir.

–A zarf-fiil ekinin kalıplaşmış örneği olarak Eski Türkçede “geçmek” anlamında kullanılan öt- fiilinden meydana gelen “öte” sözcüğü örnek verilebilir. Bir başka örnek de *ert-“geçmek”* fiiline gelen –A zarf-fiil ekiyle kalıplaşan *erte* kelimesidir. Argunşah (2011:59), bu kalıplaşmanın Eski Anadolu Türkçesinde zaman ifade eden bir isme dönüşerek gerçekleştiğini söyler ve sonraki zamanlarda +A, +dA, +dAn gibi durum eklerini alarak genişlediğini ifade eder: *erteye*(<ert-e+ye degin/dek; İbrahim *gece erteye degin* uyumadı. (Tebareke, XIV. Yüzyıl) (2011:59).

Dolayısıyla –İşDĀnI/-AşDĀnI yapısının isim köklerdeki örnekleri *sabah+a aş-a degin*, *gel-me+(y)e aş-a degin* gibi bir kullanımdan oluşmuş olabilir mi?

Sonuç

Çalışmamızda Amasya ve yöresinden derlediğimiz birkaç sözcük/söz öbeği üzerine değerlendirmelerimizi sunmaya çalıştık. Değerlendirmelerimiz sonucunda *horā çir-*, *basuruklu*, *gıncırdamaz gağni*, *bamyanın oynası* sözcük ve söz öbeklerinin Derleme Sözlüğü'nde bulunmadığını, Derleme Sözlüğü'nde bulunan *parla-*, *yéliğ-*, *kepir/keper/kepur/keperük*, sözcüklerinin farklı anlamlarda kullanıldığını tespit ettik.

Daha önce yapılan çalışmalarda “-IncA(y)A kadar” anlamında kullanılan sıklıkla fiillere gelen örneklerinin bulunduğu –AşDĀ, –AşDĀnI yapısının isimlere de gelerek yine –A kadar anlamını kattığına dair örneklerimizi ve bu yapı hakkında değerlendirmelerimizi sunmaya çalıştık.

Günümüze kadar yapılan derlemeler, bazı bölgelerde kapsamlı bir şekilde yürütülürken, bazı bölgelerdeki derlemeler yetersiz kalmıştır. Derlenen sözcüklerin en işlek anlamları sözlüklerde yer almış, aynı anlama gelen köklerden türetilmiş bazı sözcükler ve bu sözcüklerin çağrışım yaptığı yan anlamları sözlüklerde yer almamıştır. Ağızlarla ilgili yapılan tüm

çalışmalarda yer alan (bitirme, yüksek lisans ve doktora tezleri, kitap, makale, bildiri vb.) metinlerin söz varlığının Derleme Sözlüğü'ne girmesi gerekmektedir. Yapılan çalışmalar sadece metin aktarımıyla bile büyük bir hizmet olup bu çalışmaların söz varlığını ortaya koyan sözlük çalışmalarının yapılması ağızlarda yaşayan söz varlığımızı genişletebilecek ve güncelleyebilecektir.

Halk ağızlarında yaşayan sözcük ve söz öbeklerinin yaygınlaşması dilin zenginleşmesini sağlayacak ve bu noktada yabancı dillerden yapılan sözcük aktarma ve alıntılarını azaltacaktır.

Ayrıca derleme çalışmaları gramer kurallarıyla ilgili de bilgiler sunmaktadır. Daha önce yapılmış olan çalışmalarda incelenen ekleşmelerin ve ek işlevlerinin farklı kullanımlarına tesadüf edilerek bu konudaki değerlendirme ve çalışmalara ilaveler yapılabilir.

Amasya ağzını konu olan çalışmaların sözlüklerinin yapılması, yeni derlemelerle elde edilecek söz varlığının kayda geçmesi ve bir Amasya ağzı sözlüğü oluşturulması bu bölgenin söz varlığının ortaya konulması açısından önemlidir.

Kaynakça

ARGUNŞAH, M., (2011). Türkçede Zarf-Fiil Eklerinin Durum Ekleriyle Kalıplaşması. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages*, Volume 6/1, Kış, s. 55-68.

ATALAY, B., (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:521.

AVCI, Y., (1988). *Amasya Aydınca Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BANGUOĞLU, T., (1986). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:528.

BURAN, A., (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Büyük Türkçe Sözlük (2018, 20 Nisan). http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts .

CAFEROĞLU, A., (1991). *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

----- (1994a). *Anadolu Ağızlarından Toplamalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

----- (1994b) *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DEMİR, N., (2006). *Tokat İli ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: Gazi Kitabevi.

ERCİLASUN, A. B., (1983). Kars İli Ağızları: Ses Bilgisi. *Gazi Üniversitesi Yayınları*. Ankara, s. 45-46.

ERDEM, M. D., SİLAHŞÖR, E., (2012). *Amasya ve Yöresi Ağızları, C. I, II, III*. Ankara: Turkish Studies Yayınları.

ERGİN, M., (1989). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım.

GEMALMAZ, E., (1995). *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*. I. C., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÖSTERİR, İ., (2015). *Örnekli-Tanımlı Çorum Ağzı Sözlüğü*. Çorum Belediyesi Kültür Yayını.

GÜLENSOY, T., (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağzıları (İnceleme, Metinler, Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÜLENSOY, T.; ALKAYA E., (2011). *Türkiye Türkçesi Ağzıları Bibliyografyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.

GÜLENSOY, T.; KULUYEV E. A.; KÜÇÜKER P.; (2009). *Nahcivan Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÜLSEVİN, G., (2002). *Uşak İli Ağzıları (Dil Özellikleri-Metinler- Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güncel Türkçe Sözlük (2018, 20 Nisan).
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts .

KARAHAN, L., (1996). *Anadolu Ağzılarında Kullanılan Bazı Zarf-Fiil Ekleri*. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. s. 205-236.

KARAHAN, L., (2014). *Anadolu Ağzılarının Sınıflandırılması*. Ankara: TDK Yayınları.

KORKMAZ, Z., (1963). *Nevşehir ve Yöresi Ağzıları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

NAKİBOĞLU, S. H., (2017). Amasya, Çorum, Tokat İlleri Ağzılarında Kullanılan Bir Seslenme Edatı: "Hêri". *Türük*, C. 5, S. 10. s. 218-251.

PEKACAR, T., (2003). *Suluova Ağzıları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SİLAHŞÖR, E., (2011). *Amasya Merkez Ağzı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan. Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tarama Sözlüğü (2018, 19 Nisan).
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama.

TAŞCI, Y., (2003). *Anadolu Ağzılarında Zarf-Fiil Ekleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü (2018, 19 Nisan).
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas .

ÜSTÜNER, A. (2000). *Anadolu Ağzılarında Sıfat-fiil Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kısaltmalar

Büyük Türkçe Sözlük: BTS

Derleme Sözlüğü: DS

Dîvânu Lugâti't-Türk: DLT

Güncel Türkçe Sözlük: GTS

Tarama Sözlüğü: TS

Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü: TTAS

Kaynak Kişiler

Hanife Türkmen-80 (Amasya-merkez, Kayrak köyü)

Ferdane Ertürk-76 (Amasya-merkez, Sıracevizler köyü)

Hüdase Özen-75 (Amasya-merkez, Karasenir köyü)

Neriman Elik-60 (Amasya-merkez, Çiğdemlik köyü)

Fadime Asil-59 (Göynücek)

Arif Asil-60 (Göynücek)

Dilek Köksal-47 (Göynücek)

Ünzile Aslan-45 (Göynücek)